

זקן ממרא

מים ראשונים: זקן ממרא או ממרה, שממרה את פי בית הדין הגדול. להוציא מספר מקורות מועט בהם כתוב ממרה בה"א (רמב"ם מורה נבוכים, שערי תשובה לרבינו יונה), הרוב המכריע של המקורות כותב זאת באל"ף: זקן ממרא, כנראה בהשפעת הארמית הבלבית. בארץ ישראל היו כותבים אבה ובבבל אבא. לצד הפתיחות הגדולה שגילו חכמים בבית המדרש ובהנהגה למעשה, ראה דברינו [חילוקי מחלוקות](#) בפרשת קרח, מסתבר שיש גבול – עד כאן.

כי יפלא ממך דבר למשפט ... וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו: ובאת אל הכהנים הלויים ואל המשפט אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו לך את דבר המשפט: ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא אשר יבחר ה' ושמרת לעשות ככל אשר יורה: (דברים יז ח-י).

משנה מסכת סנהדרין פרק יא משנה ב

זקן ממרא על פי בית דין, שנאמר: "כי יפלא ממך דבר למשפט וגו'" (דברים יז ח).² שלשה בתי דינים היו שם: אחד יושב על פתח הר הבית, ואחד יושב על פתח העזרה, ואחד יושב בלשכת הגזית. באים לזה שעל פתח הר הבית ואומר: כך דרשתי וכך דרשו חברי, כך לימדתי וכך לימדו חברי.³ אם שמעו, אומרים להם; ואם לאו, באין להם לאותן שעל פתח העזרה ואומר: כך דרשתי וכך דרשו חברי, כך לימדתי וכך לימדו חברי. אם שמעו אומרים להם, ואם לאו, אלו ואלו באים לבית דין הגדול שבלשכת הגזית, שממנו יוצאת תורה לכל ישראל, שנאמר: "מן המקום ההוא אשר יבחר ה'" (שם שם י).⁴

¹ והמשך הפרשה בפסוקים יא-יג שם: "ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא אשר יבחר ה' ושמרת לעשות ככל אשר יורה: על פי התורה אשר יורה ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל וכו'". פשוט הפסוקים לכאורה מובן וברור. בכל מקרה של אי בהירות בדין או בהלכה, "כי יפלא ממך דבר", יש לפנות אל סמכות מרכזית מוסמכת ולנהוג על פי הוראתה. ומי שקורא תיגר על סמכות זו במזיד, מלבד שהוא עובר על מצוות עשה של "ועשית ככל אשר יורה" ועל לא תעשה של "לא תסור", דינו מיתה, ככתוב שם בהמשך: "והאיש אשר יעשה בזה בלתי שמע אל הנה העמד לשרת שם את ה' אלהיך או אל השפט ומת האיש ההוא ובערת ה' מישראל: וכל העם ישמעו ויראו ולא יזידו עוד". חז"ל למדו מפרשה זו דינים חשובים הנוגעים למעמדו של בית הדין הגדול שבירושלים (ובהמשך גם לסנהדרין כשגלתה ובתי דין מרכזיים אחרים בתפוצות ישראל, כגון בית דינו של ראש הגולה). כסמכות העליונה שיש לנהוג על פי הוראותיה: "ככל אשר יורה", נכון יותר "על פי התורה אשר יורה". בעניין זה כבר הארכנו לדון בפרשה זו פעמיים: בדברינו [ככל אשר יורה](#) ובדברינו [על ימין שהוא שמאל ושמאל שהוא ימין](#). נושא נוסף שנלמד מפרשה זו, בו נרצה לדון הפעם, הוא דינו של מי שממרה את פי בית הדין, לא רק לעצמו, אלא בפומבי ולאחרים. ועליו חל הפסוק שבהמשך העניין: "והאיש אשר יעשה בזה בלתי שמע אל הנה העמד לשרת שם את ה' אלהיך או אל השפט ומת האיש ההוא ובערת ה' מישראל: וכל העם ישמעו ויראו ולא יזידו עוד". חז"ל למדו מפרשה זו דינים של חובת היחיד לשמוע אל בית הדין, הוא המקרה שביט הדין טעה! לנושא זה מוקדשת מסכת הוריות בש"ס, והוא נלמד מפסוקים אחרים, לא מאלה שבפרשתנו, אלא מספר ויקרא (ד יג): "**ואם כל עדת ישראל ישגור**". כבר זכינו לדון גם בנושא זה בפרשת ויקרא, וכאן צילו ירחף מעלינו. שהרי אם יש אפשרות שביט הדין הגדול טועה, אז אולי אין להיחפז בדין זקן ממרה (ראה הקשר בין שתי הלכות גדולות אלה, הוריות ד ע"א). כך או כך, חשוב להדגיש שלא באנו להקיף את נושא זקן ממרא, שהוא סבוך ומורכב, מכל צדדיו, רק לטעום זעיר שם זעיר כאן. לביור הנושא בשלמותו, ראה הערך זקן ממרא באנציקלופדיה התלמודית.

² פרק יא במסכת סנהדרין, "אלו הנחנקין", דן במקרים בהם עונשו של החוטא הוא מיתת בית דין בחנק. זקן ממרא הוא אחד מהם. זקן מופלא. כדברי הברייתא בגמרא: "תנו רבנן: 'כי יפלא ממך דבר - במופלא שבבית דין הכתוב מדבר' (סנהדרין פו ע"ב). ובלשון הרמב"ם הלן: "מי שלא יפלא ממנו אלא דבר מופלא". לפי דברי המשנה יוצא שצריך לקרוא את ההלכה שלנו פעמיים. פעם אחת, לגבי כל אדם שבא לשאול בבית הדין הגדול ואז "כי יפלא" הוא כפשוטו, יתכסה או יתעלם. ראה כל פרשני המקרא: רש"י, רס"ג, אבן עזרא ועוד. ופעם שנייה, "כי יפלא" – לגבי זקן מופלא שיודע את התורה על בוריה ונפלאותיה. אבל סוף הפרשה: "והאיש אשר יעשה בזה בלתי שמע אל ה' אלהיך או אל השפט ומת האיש ההוא ובערת ה' מישראל: וכל העם ישמעו ויראו ולא יזידו עוד". חז"ל למדו מפרשה זו דינים חשובים הנוגעים למעמדו של בית הדין הגדול שבירושלים (ובהמשך גם לסנהדרין כשגלתה ובתי דין מרכזיים אחרים בתפוצות ישראל, כגון בית דינו של ראש הגולה). כסמכות העליונה שיש לנהוג על פי הוראותיה: "ככל אשר יורה", נכון יותר "על פי התורה אשר יורה". בעניין זה כבר הארכנו לדון בפרשה זו פעמיים: בדברינו [ככל אשר יורה](#) ובדברינו [על ימין שהוא שמאל ושמאל שהוא ימין](#). נושא נוסף שנלמד מפרשה זו, בו נרצה לדון הפעם, הוא דינו של מי שממרה את פי בית הדין, לא רק לעצמו, אלא בפומבי ולאחרים. ועליו חל הפסוק שבהמשך העניין: "והאיש אשר יעשה בזה בלתי שמע אל הנה העמד לשרת שם את ה' אלהיך או אל השפט ומת האיש ההוא ובערת ה' מישראל: וכל העם ישמעו ויראו ולא יזידו עוד". חז"ל למדו מפרשה זו דינים של חובת היחיד לשמוע אל בית הדין, הוא המקרה שביט הדין טעה! לנושא זה מוקדשת מסכת הוריות בש"ס, והוא נלמד מפסוקים אחרים, לא מאלה שבפרשתנו, אלא מספר ויקרא (ד יג): "**ואם כל עדת ישראל ישגור**". כבר זכינו לדון גם בנושא זה בפרשת ויקרא, וכאן צילו ירחף מעלינו. שהרי אם יש אפשרות שביט הדין הגדול טועה, אז אולי אין להיחפז בדין זקן ממרה (ראה הקשר בין שתי הלכות גדולות אלה, הוריות ד ע"א). כך או כך, חשוב להדגיש שלא באנו להקיף את נושא זקן ממרא, שהוא סבוך ומורכב, מכל צדדיו, רק לטעום זעיר שם זעיר כאן. לביור הנושא בשלמותו, ראה הערך זקן ממרא באנציקלופדיה התלמודית.

³ הפרשנים מדקדקים בין "דרשת" – בציבור ובין "לימדתי" – לתלמידים ויש מפרשים אחרת (ראה בשיטתנו), אך מה שמעניין בעיקר הוא שהזקן החולק, הוא שמדבר ומציג הן את דעתו והן את דעת בית הדין הנמוך יותר שעליו הוא חולק! וכך גם בסבבים הבאים! האם זו הוכחה שאולי אין הם ניצבים עימו או שאדרבא הם איתו וכולם שומעים איך הוא מציג את המחלוקת?

⁴ להלן נראה את הברייתא בגמרא סנהדרין פח ע"ב המתארת תהליך כללי של שאלה בדין או הלכה במקרים של "כי יפלא", בעקבותיהם הולכים לברר את הדין מאינסטנציה נמוכה לגבוהה יותר: "תניא, אמר רבי יוסי: מתחילה לא היו מרבין מחלוקת בישראל, אלא בית דין של שבעים ואחד יושבין בלשכת הגזית, ושני בתי דינים של עשרים ושלושה, אחד יושב על פתח הר הבית ואחד יושב על פתח העזרה, ושאר בתי דינים של עשרים ושלושה יושבין בכל עיירות ישראל. הוצרך הדבר לשאול - שואלין מבית דין שבעיר, אם שמעו - אמרו להן, ואם לאו - באין לזה שסמוך לעיר וכו'". אך כאן מדובר לא סתם בברור הלכה מתוך אי ידיעה, אלא מתוך מחלוקת. הזקן שלא מסכים עם בית הדין שבעירו (ראה ברמב"ם הלן) הולך (עם בית הדין שאינו מסכים איתו) אל בית הדין הראשון, שעל פתח הר הבית וטוען את טענותיו: "כך דרשתי וכך דרשו חברי, כך לימדתי וכך לימדו חברי". אם הם אינם יודעים (או אינם מסכימים ביניהם) אולי חלק מהם מסכימים עם הזקן החולק (?), או אם הם מסכימים ביניהם ויודעים את ההלכה, אבל הזקן עומד בסירובו (קהתי על המשנה בשם המאירי) הולכים כולם, כולל כך נראה בית הדין הראשון ובית הדין שעל פתח הר הבית, לרמה השנייה, לבית הדין שעל פתח העזרה. וכך הלאה עד בית הדין הגדול שבלשכת הגזית. שכפי שעוד נראה, אין זקן ממרא אלא מי שמסרב לבית הדין הגדול. אם סירב לבית דין נמוך יותר, איננו ממרה, אבל אפשר כנראה לכפות עליו ללכת לבית דין גבוה יותר, ושם בקצה הפירמידה, אם עדיין יעמוד בסירובו (ויעשה מעשה), ייהפך לממרה. ואם יסרב ללכת לאינסטנציה הגבוהה? אם בכלל לא ירצה לעלות לירושלים? מה אז? מי וכיצד יכפו עליו את כל התהליך הזה? לא מצאנו תשובה לשאלה זו והמאיר עינינו יבורך.

חזר לעירו ושנה ולימד כדרך שהיה למד – פטור. ואם הורה לעשות – חייב, שנאמר: "והאיש אשר יעשה בזדון" (שם שם יב) - אינו חייב עד שיוורה לעשות.⁵ תלמיד שהורה לעשות – פטור; נמצא חומרו קולו.⁶

תלמוד מסכת סנהדרין דף פו עמוד ב

תנו רבנן: "כי יפלא ממך דבר" - במופלא שבבית דין הכתוב מדבר. "ממך", זה יועץ, וכן הוא אומר: "מִמֶּךָ יָצָא חֵשֶׁב עַל ה' רָעָה יַעֲץ בְּלִעְלֵי" (נחום א יא).⁷ "דבר" - זו הלכה, "למשפט" - זה הדין. "בין דם לדם" - בין דם נדה, דם לידה, דם זיבה. "בין דין לדין" - בין דיני נפשות, דיני ממונות, דיני מכות. "בין נגע לנגע" - בין נגעי אדם, נגעי בתים, נגעי בגדים. "דבריי" - אלו החרמים והערכין וההקדשות. "ריבות" - זו השקאת סוטה, ועריפת עגלה, וטהרת מצורע. "בשעריך" - זו לקט שכחה ופאה.⁸

מסכת סנהדרין דף פז עמוד א

תנו רבנן: זקן ממרא אינו חייב אלא על דבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: על דבר שעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים. רבי שמעון אומר: אפילו דקדוק אחד מדקדוקי סופרים. מאי טעמא דרבי מאיר? - גמר, "דבר" "דבר", כתיב הכא: "כי יפלא ממך דבר למשפט", וכתיב התם: "ונעלם דבר מעיני הקהל" (ויקרא ד). מה להלן - דבר שחייב על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת, אף כאן - דבר שחייב על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת.⁹ ורבי יהודה: "על פי התורה אשר יורוך" - עד דאיכא תורה ויורוך. ורבי שמעון: "אשר יגידו לך מן המקום ההוא" - אפילו כל דהו.¹⁰

מסכת סנהדרין דף פח עמוד ב

⁵ זאת היא אבן הבוחן השנייה בדין זקן ממרא. הראשונה, שהוא זקן מופלא, "חכם מחכמי ישראל" כלשון הרמב"ם להלן, ובר סמכא. חכם שדעתו נשמעת ומקובלת. והשנייה, שהוא מורה לעשות כשיטתו ומטיף לה. ובברייתא בגמרא (סנהדרין פח ע"ב): "אינו חייב עד שיעשה כהוראתו או שיוורה לאחרים ויעשו כהוראתו". ואולי דווקא אם הוא עצמו לא עשה, אבל מורה לאחרים לעשות!

⁶ החומרה של תלמיד שהורה טרם שהגיע להוראה או שהורה בפני רבותיו, היא קולא בסופו של דבר מפני שאין לו דין של זקן ממרא. החומרה כאן היא כפולה, גם חומרת המעשה שעשה וגם החומרה ההלכתית שאסרו עליו לכתחילה לשבת בדין. ואגב, ראה דברינו [אלעזר מורה הלכה בפני רבו](#) בפרשת מטות (ושם גם על שמואל הורה הלכה לפני עלי רבו).

⁷ הנושא הראשון שהגמרא דנה בו, בעקבות המשנה הנ"ל, הוא מהו גדר ההמראה. על אילו מחלוקות ו"ריבות" חייבים בדין זקן ממרא. ראה רש"י על הדף שם. נראה שרשימת הנושאים שלהלן גם מסבירה את ה"מופלא" שבזקן, היינו שצריך שיהיה חכם הבקיא בנושאים אלה. אם בכלום, אזי יש לנו קולא ברורה שרק מי שבקי בכל אלה נידון בדין זקן ממרא. או שמא רק בחלקם? לא הספקנו לברר נושא זה. ע"פ, שים לב ל"עוקץ" שבדברי הברייתא שבאה לפרש מהו יועץ. מחד גיסא, מדובר במי "שיודע לעבר שנים ולקבוע חדשים" (ראה בהמשך הגמרא שם הדרשות על הפסוק: כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים – זה חישוב תקופות ומזלות). מאידך גיסא, מביאה הגמרא את הפסוק מספר נחום ומרמזת כבר על היועץ הרע. גם התורה אומרת על דין זקן ממרא: "ובערת הרע מישראל".

⁸ ראה מקבילה (מקור?) בספרי קנב בפרשתנו המשלב 'תנו רבנן' זה עם המשנה לעיל. ובירושלמי מסכת סנהדרין פרק יא הלכה ג מצאנו הרחבה נוספת: "ממך - זה עצה, דבר - זו אגדה". אפילו מחלוקת בדברי עצה ואגדה כלולים בהלכות זקן ממרא! (שוב בבבלי: "ממך - זה יועץ, שיודע לעבר שנים ולקבוע חדשים", אבל בירושלמי: "ממך - עצה"). אבל גם בלי דקדוקים אחרונים אלה ועד כדי ענייני אגדה, די לנו בברייתא זו כדי לראות שהלכות זקן ממרא מכסות, למעשה, את הלכות התורה כולה! על כל דבר שבו עומד חכם "מופלא" וקורא תיגר על סמכות בית הדין הגדול הלכה למעשה, ומרבה מחלוקות בישראל, הוא נידון כזקן ממרא. משמע, לא חומרת הדין ומהותו היא שמשקלת כאן, אלא העניין העקרוני. ולהלן נראה שלפיקך גם לא יכול בית הדין למחול לו ולוותר על עונשו. אין להם סמכות למחול על כבודם וסמכותם.

⁹ ר' מאיר דורש גזירה שווה מדין של העלם דבר של קהל ששגג, אבל ההיגיון בדבריו אינו מובן. מדוע דווקא במקרים אלה שהעונש עליהם הוא כרת אם בזדון וחטאת אם בשגגה, חייב זקן ממרא? ואיך נעמיד את דבריו מול הברייתא הקודמת שמרחיבה מאד את המקרים בהם זקן ממרא חייב? אפשר כמובן לענות שזו מחלוקת בין ברייתות, אבל בהמשך שם הגמרא עצמה מעלה שאלה זו ("אמר ליה רב הונא בר חנינא לרבא: תרגמא לי להא מתניתא אליבא דרבי מאיר"), והיא והראשונים בעקבותיה, מביאים שלל דוגמאות של הוראה שתוצאותיה הם מקרים העונים להגדרה של ר' מאיר (כגון עיבור שנה שמשפיע על חמץ בפסח שהוא דין שזדונו כרת ושגגתו חטאת). כך שלמעשה, ניתן לכלול כמעט כל דבר בגדר של זדונו בכרת ושגגתו בחטאת. ראה פירוט הנושאים ברמב"ם הלכות ממרים פרק ד הלכה ב.

¹⁰ ר' יהודה ור' שמעון חוזרים ומרחיבים את המקרים בהם זקן ממרא חייב (ולדעת מפרשים ראשונים רבים אינם חולקים על ר' מאיר, אלא מוסיפים על דבריו), ע"י דרישת פסוקים מהפרשה שלנו. מעניינת במיוחד היא שיטת ר' יהודה משום שנראה שהוא נלחם עם הצדוקים (ובהמשך עם הקראים). אם זקן ממרא חולק על דבר שכולו עיקר מהתורה (כמו הבערת אש בשבת), אין בכך המראה. מי ישגיח לדבריו? סתם כופר הוא ויצא מדת ישראל. וכן לצד השני, אם הוא חולק על דבר שכולו מדרבנן, אין בכך המראה שכן אין הוא חולק על התורה. אבל דבר שיסודו הוא מהתורה ופרטי דינו נדונים בתורה שבע"פ, כגון אבות מלאכות בשבת, מאכלות אסורות, דיני אישות וכו', זו היא המראה. ובדברים אלה נחלקו הפרושים והצדוקים. ראה מוטיב דומה במסכת הוריות (דף ד ע"א) בהלכה של בית דין שטעו: "אמר רב יהודה אמר שמואל: אין ב"ד חייבין עד שיוורו בדבר שאין הצדוקין מודין בו, אבל בדבר הצדוקין מודין בו - פטורין; מאי טעמא? זיל קרי בי רב הוא". שילך וילמד בבית המדרש!

משנה: חומר בדברי סופרים מבדברי תורה; האומר אין תפילין, כדי לעבור על דברי תורה - פטור. חמש טוטפות, להוסיף על דברי סופרים - חייב.¹¹

גמרא: אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא: אינו חייב אלא על דבר שעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים, ויש בו להוסיף, ואם הוסיף גורע. ואין לנו אלא תפילין אליבא דרבי יהודה.¹²

רמב"ם הלכות ממרים פרק ג הלכה ד

הלכה ד: אבל זקן ממרא האמור בתורה,¹³ הוא חכם אחד מחכמי ישראל שיש בידו קבלה ודן ומורה בדברי תורה כמו שידונו ויורו כל חכמי ישראל, שבאת לו מחלוקת בדין מן הדינים עם בית דין הגדול, ולא חזר לדבריהם אלא חלק עליהם והורה לעשות שלא כהוראתן, גזרה עליו תורה מיתה. ומתנדה ויש לו חלק לעולם הבא.¹⁴ אף על פי שהוא דן והן דנים, הוא קבל והם קבלו, הרי התורה חלקה להם כבוד. ואם רצו בית דין למחול על כבודן ולהניחו אינן יכולין, כדי שלא ירבו מחלוקת בישראל.¹⁵

הלכה ה: אין זקן ממרא חייב מיתה עד שיהא חכם שהגיע להוראה סמוך בסנהדרין ויחלוק על בית דין בדבר שזדונו כרת ושגגתו בחטאת או בתפילין ויורה לעשות כהוראתו, או יעשה הוא על פי הוראתו ויחלוק עליהן והן יושבין בלשכת הגזית. אבל אם היה תלמיד שלא הגיע להוראה והורה לעשות פטור, שנאמר: "כי יפלא ממך דבר למשפט" - מי שלא יפלא ממנו אלא דבר מופלא.¹⁶

¹¹ חזרנו למשנה, העוקבת את המשנה בה פתחנו. לכאורה, משנה זו מצמצמת מאד את המקרים עליהם חייב זקן ממרא. הרי לנו צמצום רב בשיטתו של ר' יהודה שלכאורה מוסיף איסורים רבים עליהם חייב זקן ממרא: כל דבר שעיקרו מהתורה ופירושו מדברי סופרים. אבל לפי דברי רבי אלעזר בשם ר' אושעיא יש בעצם רק מצווה אחת עליה נידון זקן ממרא: תפילין! שמורה שהתפילין בנויות מחמישה בתים במקום ארבעה ("חמש טוטפות"). זו אגב השקה ברורה עם איסור בל תוסיף, ראה דברינו [לא תוסיף ולא תגרע](#) בפרשת ראה. ולהלכה, אם נלך בשיטת הראשונים (הרמב"ם להלן למשל) שר' יהודה מוסיף על דברי ר' מאיר, עדיין יש לנו את כל האיסורים שזדונום כרת ושגגתם חטאת. אבל אם נאמר שר' יהודה הוא שיטה לעצמו ואינו מוסיף על דברי ר' מאיר (והלכה כמותו), הרי לנו שכל הדין של זקן ממרא הוא במצוות תפילין! ומה נעשה עם כל הדרשות על "כי יפלא ... בין דם לדם", ופסקי המקרא עצמם? ראה דברי התוספות בגמרא שם: "ואנו אין לנו אלא תפילין ואליבא דר' יהודה - כל הנך דרשות דדרשינן לעיל מקרא "כי יפלא" - לא חיישי". האם שיטת ר' אלעזר בשם ר' אושעיא "עוקרת" למעשה את דין זקן ממרא, שבכל מקרה, כבר לא קיים לאחר שפסקו דיני נפשות, ומעמידתו, בדומה לדין עיר הנדחת (בפרשתנו) ובן סורר ומורה (הפרשה הבאה) ואחרים, שלא נכתבו אלא "לדרוש ולקבל שכר"? כך או כך, אנו מבקשים לחזור ולהגיש שלא באנו לסקור את כל דיני זקן ממרא אשר מרובים וסבוכים הם, בפרט החלק הדין ברשימת הדברים שעליהם הוא חייב ואנו מפנים את שואבי המים לסוגיה שם בסנהדרין ולעוד "זקן ממרא" באנציקלופדיה התלמודית.

¹³ ה"אבל" איתו פותח הרמב"ם הלכה זו מקורו בכך שבשלוש ההלכות הקודמות שבפרק ג להלכות ממרים מדבר הרמב"ם על אפיקורסים וכופרים ואף מציינן שם בהלכה א: "מי שאינו מודה בתורה שבעל פה אינו זקן ממרא האמור בתורה, אלא הרי זה בכלל האפיקורסין". הוא דן שם גם על כתות שונות שפרשו מהיהדות כבייתוסים, צדוקים ואף קראים, שלא לדבר על בניהם שהם בבחינת תינוקות שנשבו, וגם על האנוסים למיניהם. כל אלה אינם בגדר ממרים. אחרי שלילת כל אלה, מגיע הרמב"ם להלכה של זקן ממרא. ראה הלכות א-ג שם. והמשך הדברים באיגרת קידוש השם לרמב"ם.

¹⁴ יש אולי סימבוליות מסוימת בסדר שני הפרקים האחרונים של מסכת סנהדרין. פרק י, הנקרא פרק חלק, פותח במילים "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא" ועובר אח"כ לתאר את אלה הרשעים שאין להם חלק לעולם הבא, כגון המינים והאפיקורסים ודורות מסוימים ודמויות היסטוריות ועוד (ראה דברינו [דור המדבר וחלקו לעולם הבא](#) בפרשת שלח לך). פרק יא, החותם את המסכת פותח ב"אלו הנחנקים", שדינם במיתה, אבל רובם ככולם, מיתתם היא כפרתם ויש להם חלק לעולם הבא. ומה עם מי שחולק על חכמים מכל וכל? זקן שאינו חבר בבית הדין שכופר בתורה כולה, כולל בתורה שבע"פ, אין לו דין זקן ממרא. זקן ממרא הוא דווקא מי שבא "מתוך החבורה". הוא עושה מעשה חמור ביותר של פגיעה בסמכות "החבורה", הוא מופלא שממרה, דינו במיתה - אבל גם לו יש חלק לעולם הבא.

¹⁵ ראה ספרי דברים פסקא ריח: "אמר רבי יאשיה: שלשה דברים סח לי זעירא משום אנשי ירושלם: סוטה, אם רצה בעלה למחול לה - מוחל. בן סורר ומורה, אם רצו אביו ואמו למחול לו - מוחלים. זקן ממרא על פי בית דין, אם רצו חבריו למחול לו - מוחלים. וכשבאתי והרציתי הדברים לפני רבי יהודה בן בתירה, על שנים הודה לי ועל אחד לא הודה לי. על סוטה ועל בן סורר ומורה הודה לי; על זקן ממרא על פי בית דין לא הודה לי, מפני שהיה מעמיד מחלוקת בישראל". תלמיד חכם יכול באופן אישי למחול על כבודו, דווקא משום שהתורה היא "שלו" (קידושין לב ע"א). אבל לא בית הדין כסמכות כוללת. ודאי וודאי לא כלפי מי שבא מתוכם, מי שבא מתוך החבורה, מי שמתעמת עם "חבריו", וכעת "בועט" בה או בהם. ראה כעסו של רשב"י על מי שאתמול היה עימו בבית הדין שטיהר את טריה והיום הוא "מחמיר" ומוצא בה קברים (בראשית רבה עט ו, בדברינו [ויחן את פני העיר](#) בפרשת וישלח). ראה עוד בנושא זה ירושלמי סנהדרין פרק ח הלכה ו שגם לפי הסברה שבית הדין (חבריו) יכולים למחול לו, היינו לחוס על חייו, אבל לא להחזירו לתפקידו: "זקן ממרא הדא דתימר שלא להורג, אבל להחזירו לא היו מחזירין אותו למקומו".

¹⁶ ראה פירוש המשניות לרמב"ם (על המשניות בפרק יא בסנהדרין שהבאנו לעיל) שמדגיש שהמגבלות השונות בדין זקן ממרא, שרק במקרים ספציפיים כאלה ולא אחרים נהרג, אין פירושו שמקרים אחרים הם קלים יותר. הם לא בדין המיוחד של זקן ממרא ששייך ל"חברים" וכעת בועט בהם, אבל הם נדונים בלא פחות רותחים מהסיבות שלהם. בהשוואה אליהם, זקן ממרא עוד יחסית טוב. ואלה דבריו שם: "והבן את הענינים האלו היטב, לפי שכבר הוקשה להרבה מן החכמים ענין זה וחשבו שזה שאמרו בתלמוד בזקן ממרא אינו חייב עד שיאמר כך ועד שיעשה כך ובתנאי כך וכך, שכל זמן שלא נשלמו אותם התנאים הרי זה מילט נפשו. ואין הדבר כן, אלא ענינו שאינו חייב משום זקן ממרא ופטור מדין זקן ממרא, אבל הוא חייב מיתה מצדדים אחרים. הַרְאִית אדם האומר שדעתו ואמונתו השניות או השלוש, שזה בלי ספק מכחיש דבר הכתוב ה' אחד, האם נאמר שזה אינו נהרג או שהוא זקן ממרא? אלא זה נהרג מפני שיצא מן הכלל, כלומר מכלל ישראל שיש בהם חוטאים אשר אחד מהם כלומר אחד החוטאים זקן ממרא. לפי שאין זקן ממרא הורס חומות התורה ולא כופר בכל תורה שבעל פה כליל כמו צדוקין וביתוסין, אלא הוא איש המחשיב את דבריו על דברי בית דין הגדול, וחייבו הכתוב מיתה משום כבודם כמו שחייב מקלל אביו מיתה משום כבוד הוריו ... אבל צדוקין וביתוסין

מסכת סנהדרין דף פח עמוד א

אמר רב כהנא: הוא אומר מפי השמועה והן אומרים מפי השמועה - אינו נהרג. הוא אומר: כך הוא בעיני והן אומרים: כך הוא בעינינו - אינו נהרג. וכל שכן הוא אומר מפי השמועה והן אומרים כך הוא בעינינו - אינו נהרג, עד שיאמר: כך הוא בעיני והן אומרים מפי השמועה.¹⁷ תדע, שהרי לא הרגו את עקביא בן מהללאל.¹⁸ ורבי אלעזר אומר: אפילו הוא אומר מפי השמועה, והן אומרים כך הוא בעינינו - נהרג, כדי שלא ירבו מחלוקות בישראל. ואם תאמר: מפני מה לא הרגו את עקביא בן מהללאל? - מפני שלא הורה הלכה למעשה.¹⁹

תלמוד ירושלמי מסכת שבת פרק ה הלכה ד

"פרתו של רבי אלעזר בן עזריה היתה יוצאה ברצועה שבין קרניה שלא ברצון חכמים"²⁰. ... גניבה אמר: הלכה היא היה מלמד ובא. כדא דתנן "שלא ברצון חכמים".²¹ תני רבי יודה בר פזי דברדלייה²²: אמרו לו: או עמוד מבינותינו, או העבר רצועה מבין קרניה. אמר רבי יוסי בי רבי בון: שהיה מתריס כנגדן. א"ר חנניה פעם אחת יצאת והשחירו שיניו מן הצומות.

הרי לנו עוד חכם שאולי לא נהגו בו דין זקן ממרה (כבר לא דנו אז דיני נפשות), אבל היה בנידוי משום שחלק על רוב החכמים והתריס כנגדם. ומי הוא זה? זה רבי אלעזר בן עזריה שאמר: "הרי אני כבן שבעים שנה" ומונה לעמוד בראש בית המדרש כאשר העבירו את רבן גמליאל מנשיאותו!! ראה דבריני **ביום בו העבירו את רבן גמליאל מנשיאותו** בדפים המיוחדים. וכשיצא פעם מבדידותו ראו איך שיניו שחורות מרוב הצומות שצם על שחלק על החכמים. את עקביה בן מהללאל ורבי אליעזר בן הורקנוס כמעט ונידו, (גם את חוני המעגל בקשו לנדות), אלישע בן אבויה התפקד, את רבן גמליאל הדיחו מהנשיאות, ר' אלעזר בן ערך גלה למים הטובים שנעשו רעים, את רבי מאיר ורבי נתן הוציאו מבית המדרש, וכעת גם ר' אלעזר בן ערך! ראה דבריני **שועל, עקרב, שרף, וגחלי אש**.

מסכת סנהדרין דף פח עמוד ב

תניא, אמר רבי יוסי: מתחילה לא היו מרבין מחלוקת בישראל, אלא בית דין של שבעים ואחד יושבין בלשכת הגזית, ושני בתי דינין של עשרים ושלושה, אחד יושב על פתח הר הבית ואחד יושב על פתח העזרה, ושאר בתי דינין של עשרים ושלושה יושבין בכל עיירות ישראל. הוצרך הדבר לשאול - שואלין מבית דין שבעירן, אם שמעו - אמרו להן, ואם לאו - באין לזה שסמוך לעירן. אם שמעו - אמרו להם, ואם לאו - באין לזה שעל פתח הר הבית. אם שמעו - אמרו להם, ואם לאו - באין לזה שעל פתח העזרה. ואומר: כך דרשתי וכך דרשו חבירי, כך למדתי וכך למדו חבירי. אם שמעו - אמרו להם, ואם לאו - אלו ואלו באין ללשכת הגזית, ששם יושבין מתמיד של שחר

הכופרים בתורה שבעל פה כליל ומסתפקין בתורה שבכתב וכפי שהם מבארים אותה ... הם מן הסוג שאומרים אין תורה מן השמים כמו שביארנו בפרק העשירי מסכתא זו כאשר קבענו יסודות התורה, אבל נהרגין אלו על הכפירה כדרך שנהרג מי שכופר באלהות או המכחיש נבואת משה. לפי שכל ההורס יסוד מאותם היסודות שביארתי לך יצא מכלל התורניים. והארכת לך בענין זה לפי שיש גם בו יסודות באמונה שלא כל אדם מתעורר עליהם". ראה פירוש רמב"ן דברים כא יח המסביר שעצם המעשה של זקן ממרא אינו מחייב מיתה: "כי הזכיר כן בזקן ממרא (לעיל יז יג) לפי שאין בהוראתו חטא שיהיה ראוי למות בו, רק הוא להסיר המחלוקת מן התורה כאשר פירשתי שם (בפסוק יא)". רמב"ן זה הוא על דין בן סורר ומורה בפרשת כי תצא.

¹⁷ זו כמובן הקלה רבה נוספת בדין זקן ממרא. אין הוא נהרג אלא אם החולקים עליו באים מכוח מסורת וקבלה שיש בידם (השמועה), בעוד שהוא בא מכוח סברה עצמית (כך נראה בעיני).

¹⁸ המחלוקת בגינה הייתה אפשרות שידונו את עקביא בן מהללאל בדין זקן ממרא, נזכרת במסכת עדיות, פרק ה משנה ו, הנחשבת למסכת קדומה של תחילת חיבור המשנה: "... אמרו לו: עקביא, חזור בך בארבעה דברים שהיית אומר ונעשך אב בית דין לישראל. אמר להן: מוטב לי להיקרא שוטה כל ימי ולא ליעשות שעה אחת רשע לפני המקום. שלא יהיו אומרים בשביל שררה חזר בו ... (כאן מונה המשנה את ארבעה הדברים שבהם חלק עקביא על החכמים) ... אמרו לו: מעשה בכרכמית שפחה משוחררת שהיתה בירושלים והשקוה שמעיה ואבטליון. אמר להם: דוגמא הישקוה. ונדוהו ומת בנדויו וסקלו בית דין את ארונו. אמר רבי יהודה: חס ושלום שעקביא שמונה, שאין עזרה ננעלת בפני כל אדם מישראל בחכמה וביראת חטא כעקביא בן מהללאל. ואת מי נידו? את אליעזר בן חנוך שפקפק בטהרת ידים ...". ובהמשך במשנה ז שם: "בשעת מיתתו אמר לבנו: בני, חזור בך בארבעה דברים שהיית אומר. אמר לו: ולמה לא חזרת בך? אמר לו: אני שמעתי מפי המרובים והם שמעו מפי המרובים. אני עמדי בשמועתי והם עמדו בשמועתי. אבל אתה שמעת מפי היחיד ומפי המרובין. מוטב להניח דברי היחיד ולאחוז בדברי המרובין. אמר לו: אבא, פקוד עלי לחברך. אמר לו: איני מפקיד. אמר לו: שמא עילה מצאת בי? אמר ליה: לאו - מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך".

¹⁹ דמות אחרת שאולי צריך היה לדון אותה בדין זקן ממרא היא ר' אליעזר בן הורקנוס, במחלוקת תנורו של עכנאי הידועה (בבא מציעא דף טז). ושם חכמים "ברכו" את ר' אליעזר, היינו נידו אותו בלשון נקיה. ראה חידושי הריטב"א שם: "ויש שפירשו דברכוהו כינוי לחכם וכן פירש הרמב"ן. ונתן טעם לדבריו שאם לא כן, הוה ליה למימר ונדוהו כמו שאמרנו בעקביא בן מהללאל. וזה שהחמירו בדינו להחרימו, לפי שחביריו היו אומרים מפי הקבלה ולפיכך לא קיבלו ממנו כל תשובות וראיות שלו, ואפילו בבת קול לא השגיחו. וכל כיוצא בזה בזמן שבית המקדש קיים נדון בזקן ממרא, והא דאמרין בכמה דוכתי ר' אליעזר שמותי הוה, הוא מילתא אחריתי היא, שהיה מתלמידי שמאי". וכבר הקדשנו גיליון מיוחד לדמותו וחיייו של **רבי אליעזר בן הורקנוס** בדפים המיוחדים.

²⁰ משה במסכת שבת פרק ה משנה ד. ראה פירוש ברטנורא: "פרתו של רבי אלעזר בן עזריה - לא שלו היתה אלא של שכנתו, ועל שלא מיחה בה נקראת על שמו".

²¹ גניבה (שם של חכם) מסביר שהמילים "שלא ברצון חכמים" מלמדות שר' אלעזר בן עזריה לא סתם חלק על חכמים בדין טלטול בשבת, אלא עשה מעשה והורה לאחרים כך לעשות למרות שידע שחביריו חלוקים עליו.

²² שם של מקום, העיר ברדלא שנזכרת לא מעט בש"ס.

עד תמיד של בין הערבים. ובשבתות ובימים טובים יושבין בְּהֵיל.²³ נשאלה שאלה בפניהם, אם שמעו - אמרו להם, ואם לאו - עומדין למנין. רבו המטמאים - טְמָאוּ, רבו המטהרין - טְהָרוּ. מְשַׁרְבוּ תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן - רבו מחלוקת בישראל, ונעשית תורה כשתי תורות.²⁴ משם כותבין ושולחין בכל מקומות: כל מי שהוא חכם ושפל ברך ודעת הבריות נוחה הימנו - יהא דיין בעירו. משם מעלין אותו להר הבית, משום לעזרה, משם ללשכת הגזית.²⁵

תלמוד ירושלמי מסכת שבת פרק א הלכה ד

מי אסר את השמן? רב יהודה אמר: דניאל אסר את השמן... ומר רבי יוחנן בשם רבי לעזר בי רבי צדוק: מקובל אני שכל גזירה שבית דין גוזרין על הציבור ולא קיבלו רוב הציבור עליהן, אינה גזירה. ובדקו ומצאו גזירה של שמן ולא קבלו רוב הציבור עליהן. יצחק בר שמואל בר מרת' נחת לנציבין אשכח רבי שמלאי הדרומי יתיב ודריש: רבי ובית דינו התירו בשמן. שמואל קביל עלוי ואכל. רב לא אכל. אייל שמואל: אכול, דלא כן אנא כתיב עלך זקן ממרא.²⁶

שבת שלום
מחלקי המים

²³ מקום המוקף חומה בהר הבית (שטיינזלץ) ושם ישבו בשבת אם כדי להבדיל משיבה בדין של ימות החול ואם כדי לאפשר מקום גדול יותר לעם שבא לשמוע דברי תורה בשבתות וחגים (רש"י).

²⁴ הדמיון למשנה בה פתחנו, הן ע"ד ההשלמה והן ע"ד ההנגדה, כמו גם מיקום ברייתא זו באמצע הסוגיה על זקן ממרא, אינם מקריים ואומרים דרשני. הרי לנו תיאור דומה של בירור ההלכה, אך בניחותא ובלי חכם מופלא שקורא תיגר; בתהליך מדורג, מבית דין שבעירו ועד בית הדין הגדול של שבעים ואחד שבירושלים. והכל במין תיאור אידיולי של "תור זהב" בו אין מחלוקת בישראל ("תורה אחת תהיה לכם") והמעט שישנו, נובעות מחוסר ידיעה שניתן לבררה בתהליך פשוט ומוסכם. (מתי בדיוק הייתה תקופה זו בישראל?). אלא שאידיאל זה לא נמשך וכשרבו ורבו התלמידים "שלא שמשו כל צרכם" (ראה "גדולה שימושה של תורה יותר מלימודה", ברכות ז"ב), וכשגברה מחלוקת בית הלל ושמאי (עד שהרגו זה בזה, ירושלמי שבת פרק א הלכה ד), נעשתה התורה כשתי תורות ובמצב כזה ודאי שאי אפשר לדון בדין זקן ממרא.

²⁵ והתהפך הגלגל, ומהמרכז שלחו לכל עיר שינסו למצוא אנשים ראויים בעירם הם ולפתור את מחלוקתיהם בכוחות עצמם. ומשם תבוא אולי גם הישועה למרכז, לבית הדין הגדול בירושלים שלמעשה, כך נראה, שמעולם לא התקיים דין זקן ממרא בפועל.

²⁶ וכן הוא במקומות נוספים בירושלמי יבמות פרק י הלכה ד, גיטין פרק ח הלכה ו, עבודה זרה פרק ב הלכה ח. זהו כמובן שימוש מאוחר ומושאל ושלא עפ"י דיני זקן ממרא של נידוי (ודאי לא מיתה), של מי שפורש מדין חכמים ועושה דין לעצמו, בין לקולה ובין לחומרא, בין לאיסור ובין להיתר (רמב"ם הלכות ממרים פרק ד הלכה א). ראה שימוש מאוחר עוד יותר מזמננו בשו"ת יביע אומר, לרב עובדיה יוסף, חלק ו - י"ד סימן ז בנושא חשש לזיתים שבאים בחביות עץ שדופנו בשומן חזיר: "... ומה שכתב מעלת כבודו להחמיר על עצמו שלא לאכול משמן זית שנמצא בחביות עץ, מפני שמחליקים את החביות בשומן חזיר, מאחר שכתבנו כל הני טעמי להיתר, ופוק חזי מאי עמא דבר, אינו רשאי להחמיר על עצמו, כדאמרינן בירושלמי רבי ובית דינו התירו השמן, שמואל אכל, רב לא קבל עליה מיכול, א"ל שמואל אכול ואי לא אנא כתב עליך זקן ממרא, אטרח עליה ואכל. והובא בתוספות לא דייך מה שאסרה תורה אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים. והפטור מדבר ועושהו נקרא הדייט". ה' ישמרנו מממרים ומהדייטות.